

УДК 81(092)

ОЛЕНА ТИХОНЕНКО

(Харків)

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНА СПАДЩИНА
Є. К. ТИМЧЕНКА (ДО 150-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО
МОВОЗНАВЦЯ)**

Ключові слова: лінгводидактична спадщина Є. К. Тимченка, внесок у філологічну науку, основоположник, лексикограф, фонологія, історія української мови.

У жовтні 2016 року виповнилося 150 років від дня народження видатного українського мовознавця, громадського, культурного й просвітницького діяча ХХ ст. Євгена Костянтиновича Тимченка, який визначився значними здобутками і в україністиці, і у славістиці взагалі. Учений належав до того покоління мовознавців, на долю яких після революції 1917 р. і створення Української держави випало активне впровадження української мови у громадсько-політичну й освітню сфери життя.

Останнім часом український народ повертає собі інтелектуальну спадщину тих діячів науки й освіти, чії імена донедавна були під заборонаю, а доступ до їхнього наукового доробку обмежували. Очевидно, що відсутність інтелектуального набутку народу збіднює бачення минулого. Поміт-

но зросла увага до наукової спадщини видатних учених, які певною мірою формували у свій час авторитет наукової та освітньої сфер. Тому даниною минувшині є вшанування і творче опанування досягнень попередників. У контексті цього предметом дослідження є аналіз життєвого шляху й лінгводидактичної діяльності Євгена Костянтиновича Тимченка. Актуальність цієї статті вмотивована різноаспектним висвітленням сторінок у творчій біографії видатного вченого. Метою є привернення уваги до діяльності Є. К. Тимченка, його багатоаспектного внеску у філологічну науку і суспільне життя.

Таким Євгена Костянтиновича представлено в різних енциклопедичних виданнях, статтях про нього: український мовознавець-україніст, спеціаліст із санскриту, порівняльного мовознавства, літературознавець, перекладач творів світової літератури, педагог; академік УАН з 1919 р.; член-кореспондент з розряду мов і літератур європейських народів (слов'янська філологія) АН СРСР з 1929 р.; поліглот (знав французьку, німецьку, англійську та італійську мови) [6]. Про особистість і доробок Євгена Костянтиновича написано чимало. Ґрунтовні дослідження його здобутків належать перу М. Г. Булахова, Л. А. Булаховського, Й. О. Дзєндзелівського, М. А. Жовтобрюха, О. В. Кровицької, В. В. Німчука та ін. Актуальність звернення до праць ученого не зменшується з часом.

Народжений на славній Полтавщині 27 жовтня (8 листопада) 1866 р., майбутній учений увібрив любов до української мови, ставши представником «народницької» течії в українській лінгвістиці й автором понад 100 праць, що не втратили значущості через роки.

У 1876 р. родина переїхала до Санкт-Петербурга, де Євген Тимченко одержав домашню освіту за програмою класичної гімназії. Протягом 1889–1890 рр. був вільним слухачем історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету, але через стан здоров'я був змушений припинити навчання й переїхати до Києва. У 1891 р. працює в Київській удільній конторі, а згодом у Чернігові в земській управі. На запрошення редакції «Киевской старины» в 1894 р. знову повертається до Києва для участі в підготовці матеріалу до словника української мови. Протягом 1898–1909 рр. Є. Тимченко працював помічником бібліотекаря в бібліотеці Київського університету, де вивчав давні фонди книгозбірні й найновіші видання. Ще студентом виявив науковий інтерес, відвідуючи заняття філологічного семінару, які проводив відомий учений, професор Володимир Перетц. Тимченко Є. К. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1910), після чого, з 1911 р., працював у навчальних закладах Варшави. Пройшов шлях від приват-доцента до академіка. У 1914 р. після захисту дисертації з теми «Функции генитива в южнорусской языковой области» (1913) його було обрано доцентом, а згодом (1915) – професором Варшавського університету. Викладав російську мову в середніх навчальних закладах та на Вищих жіночих курсах, став магістром російської мови і словесності. У 1913–1914 рр. викладав російську літературу в Новоолександрійський період Харківського національного аграрного університету: «Департаментом землеробства доручено магістранту при кафедрі російської мови і словесності у званні приват-доцента Імператорського університету Св. Володимира Є. К. Тимченку читання студентам інституту лекцій з російської літератури за наймом з

1 вересня 1913 р. [3, с. 8]. У 1916 р. був евакуйований до Ростова, де організував товариство «Просвіта». Звідси 1918 р. був делегований до Центральної Ради. З 1918 р. – професор державних українських університетів – Київського імені Св. Володимира (1918–1932) і Кам'янця-Подільського, з 1920 р. – Інституту народної освіти. У 1918 р. став одним з організаторів Української академії наук, очолював постійну комісію з підготовки історичного словника української мови. З 1919 р. – академік УАН, з 1929 р. – член-кореспондент АН СРСР. У 1919–1930 рр. – голова комісії для складання історичного словника української мови ВУАН, заступник голови соціально-економічного відділу Інституту української наукової мови ВУАН. Упродовж 1925–1928 рр. ухорив до складу комісії для впорядкування українського правопису при Наркомосі України. У 1930–1933 рр. був співробітником відділу історії української мови Інституту мовознавства ВУАН. Безпідставно заарештований 1938 р. Незаслужене шестирічне покарання вчений відбував у Красноярському краї. У 1943 р. повернувся до Києва, у 1944 р. Є. Тимченка реабілітували. З 1944 р. – старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР (на цій посаді працює до кінця життя – 22 травня 1948 р.).

Наукова діяльність професора Є. К. Тимченка стосувалася різних напрямів української філології. Діапазон його лінгвістичних зацікавлень досить широкий. Окреслити діяльність ученого і педагога – означає ще раз відновити для сучасників його біографічні відомості та багатогранний доробок. Тимченко Є. К. зробив значний внесок в українську філологічну науку, збагативши її дослідженнями з граматики, фонетики, орфографії, лексикографії, діалектології, історії мови тощо [1]. Його праці ґрунтувалися на аргументованому фактичному матеріалі, глибокій теорії. Учений спирався на дослідження О. Потебні, П. Житецького, О. Шахматова, А. Мейє, А. Кримського, Ф. Міклошича, Г. Пауля та ін. У питаннях сучасної літературної мови Є. К. Тимченко став найтипівішим представником архаїзаторсько-етнографічної школи, сформованої на засадах самобутнього розвитку мови в душі відповідно пересіяних діалектних записів, а в історії мови був молодограматиком [4].

Зародження фонології в Україні пов'язане з його іменем. Опублікувавши 1917 р. «Українську граматику», Є. К. Тимченко подає визначення понять фонетики у психологічному аспекті. В оригінальній праці вченого «Курс історії українського язика. Вступ і фонетика» (1927, 1930) запропоновано психологічне пояснення умов виникнення відтінків вимови, детально схарактеризовано процеси асиміляції, дисиміляції й інші звукові зміни, здійснено аналіз фонологічної системи української мови на різних етапах розвитку.

Не оминув лінгвіст вивчення української діалектології, створивши «Вказівки, як записувати діалектичні матеріали на українським язиковім обширі» (1925). Він також досліджував окремі українські говірки й описував їх у публікаціях «Властивості говірки с. Борзни», «Властивості говірки с. Пахутинець і с. Кременної Проскурівського району Подільської губернії», «Одна діалектна особливість вживання морфеми *ся*» та ін.; склав «Програму до збирання діалектичних одмін української мови».

Не була поза увагою мовознавця синтаксична будова української мови. Протягом 1913–1928 рр. Є. К. Тимченко публікує монографії про синтаксич-

ні функції відмінків іменників: «Локатив в українській мові», «Номінатив і датив в українській мові», «Desiderata в справі нашого правопису» (1925), «Вокатив і інструменталь в українській мові» (1926), «Акузатив в українській мові» (1928). Виступав проти гіпотези про прасхіднослов'янську мову: у 1924 р. вийшла його праця «Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині».

Найбільше відомий Є. К. Тимченко як лексикограф. Важливе значення для українського мовознавства мають його лексикографічні праці: двотомний «Русско-малороссийский словарь» (1897, 1899); «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909, у співавторстві); «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» (1–2 кн., перевидано 2002), де В. В. Німчук у передмові назве Євгена Костянтиновича основоположником української наукової історичної лексикографії [8, с. 12]. А «Історичний словник українського язика» (1930, 1932) за редакцією Є. К. Тимченка Г. П. Півторак назве пам'яткою української лексикографії.

Тимченко активно працював у перекладацькій царині. Він є першим перекладачем карело-фінського народного епосу «Калевала» українською мовою. Дмитро Павличко в передмові до видання перекладу епосу зазначає, що Є. Тимченко духовно й фізично належить до плеяди найкращих українських інтелігентів, яких розтоптала комуністична система [7]. Пізніше з'являться його переклади шостої пісні естонського народного епосу «Калевіпоет» (1945), творів Гюго, Метерлінка і Мопассана. Для його перекладацьких праць характерні висока філологічна культура, наукова виваженість, віддачі художньо-стилістичних особливостей першотвору, вміння глибоко осягати складну природу оригінальних текстів і знаходити потрібні ресурси для їх адекватного відтворення засобами української мови.

Талант Є. К. Тимченка проявився всебічно. Будучи глибоким лінгвістом, він проявив себе як організатор науки і педагог, як активний громадський і культурний діяч. Не залишив без уваги освітянську ниву, упорядкувавши навчальну літературу для середньої і вищої школи. У світ вийшов його підручник «Українська граматики для шкіл середніх» (1918). На основі лекцій із порівняльного мовознавства підготував «Введення в языкознание» та «Фонетику и морфологию индоевропейских языков».

Національне піднесення 20-х рр. минулого століття поширилося на всі сфери суспільного життя й позитивно позначилося на розвитку наукової сфери: протягом 1923–1929 рр. з'являються ґрунтовні дослідження з української мови, зосереджені в Академії наук. Мовознавчі праці Л. Булаховського, А. Кримського, О. Курило, О. Синявського, Є. Тимченка та інших на початку 30-х рр. ХХ ст., після згорання процесу українізації, на довгі роки підлягають забороні [5]. Серед них – вишівські посібники Є. Тимченка «Курс історії українського язика. Вступ і фонетика» (1927, 2-ге вид. – 1930), де залучено порівняльний матеріал слов'янських та інших індоевропейських мов, викладено історію української мови. Відомо, що продовження цієї праці, присвячене історії морфології, залишилося незавершеним [2]. Проте цей посібник свого часу був досить актуальним.

Тимченко Є. К. належав до когорти тих представників української інтелектуальної еліти, яка активно займалася громадською, культурною і про-

світницькою діяльністю: член УЦР від Київщини та кодифікаційної комісії генерального секретарства судових справ, член комісії з вироблення законопроектів про заснування УАН та комісії для вироблення української правничої термінології Міністерства юстиції Української держави [4]; член термінологічних комісій при Міністерстві справедливості, війни, здоров'я, шляхів; член редакційної колегії місячника літератури, мистецтва і громадського життя «Шлях»; член комісії (разом з В. Ганцовим, М. Грунським, А. Кримським, О. Курило, О. Синявським, М. Сулимою та ін.) для впорядкування української орфографії та нормалізації української літературної мови [9, с. 151]; співробітник редакції журналу «Киевская старина»; член літературного гуртка «Плеяда», таємного товариства «Братство тарасівців», ради Всеукраїнської загальної організації, Київської старої громади, Українського наукового товариства в Києві, Наукового товариства ім. Т. Шевченка; організатор у Ростові товариства «Просвіта».

Таким чином, лексикографічні, лексикологічні, синтаксичні і загальномовознавчі дослідження Є. К. Тимченка відображають глибоке зацікавлення вченого питаннями походження і розвитку української мови, що є водночас взірцем невсипущої пошукової діяльності справжнього науковця. Протягом життя вчений поєднував дослідницьку роботу з педагогічною діяльністю. Він був знаковою постаттю в українській лексикографії початку ХХ ст., видатним ученим, авторитетним педагогом і громадським діячем. Багатогранна дослідницька спадщина вченого, увійшовши до золотого фонду вітчизняного мовознавства, сприяла розширенню тематики наукових пошуків, розвитку й збагаченню філологічної науки в Україні. Побіжний аналіз внеску видатного мовознавця Є. К. Тимченка в розбудову українського мовознавства та лінгводидактики спрямовує до висновку про необхідність виходу у світ його наукового доробку окремим зібранням праць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відомі співробітники. Євген Костянтинович Тимченко [Електронний ресурс] / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ. – Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/history/famous-workers/yevgen-kostyantynovich-timchenko.html>.
2. Дзендзелівський Й. О. Тимченко Євген [Електронний ресурс] / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова. Енциклопедія. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. – Режим доступу: <http://movahistory.org.ua/wiki>.
3. Записки Ново-Александрійського інститута сільського господарства и лесоводства. – Петроградъ, 1915. – Т. 24. – Вып. 1. – С. 8.
4. История Полтавы. Тимченко Евгений Константинович [Електронний ресурс] // Сайт Бориса Тристанова. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/alfavitnyj-ukazatel/lichnosti-t?id=3201>.
5. Петренко О. Репресоване мовознавство [Електронний ресурс] / О. Петренко // Сайт Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара. – Режим доступу: <http://museum.lib.kherson.ua/represovane-movoznavstvo.htm>.
6. Провідники духовності в Україні : довідник / редкол. : І. Ф. Курас, М. О. Багмет, В. І. Гусев [та ін.] ; за ред. І. Ф. Кураса. – Київ : Вища шк., 2003. – 783 с.
7. Тимченко Євген Костянтинович [Електронний ресурс] // Українська Вікіпедія. – Режим доступу: // uk.wikipedia.org/w/index.php?title=17465266.
8. Тимченко Є. – основоположник української наукової історичної лексикографії // Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. :

у 2 кн. / В. В. Німчук, Г. І. Лиса (підготували до видання). – Київ ; Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – С. 5–13.

9. Українська мова : хрестоматія : в 3 кн. Кн. 3. / [уклад.: М. Железняк, Г. Козачук]. – Київ, 2014. – 248 с.

ЕЛЕНА ТИХОНЕНКО

**ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ Е. К. ТИМЧЕНКО
(К 150-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ИЗВЕСТНОГО
УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВЕДА)**

Предметом исследования в статье стало лингводидактическое наследие известного украинского ученого Евгения Константиновича Тимченко, которое он оставил в виде монографий и учебников. Актуальность этой статьи мотивирована разноаспектным освещением страниц в творческой биографии выдающегося лингвиста. Поэтому целью является привлечение внимания к деятельности ученого, к его вкладу в филологическую науку и общественную жизнь. Статья посвящена научному наследию выдающегося языковеда начала XX века; характеризуется жизненный и творческий путь ученого, анализируются разноаспектные его исследования. Отражены направления его лингвистической деятельности, которые относятся к исследованиям по грамматике, фонетике, орфографии, лексикографии, диалектологии, истории языка. Акцентируется внимание на роли ученого в развитии украинской фонологии. Подчеркивается, что более известен Е. К. Тимченко как лексикограф; его считают основателем украинской научной исторической лексикографии. Важными для украинского языковедения являются лексикографические работы ученого: двухтомный «Русско-малороссийский словарь» и «Материалы до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.».

Ключевые слова: лингводидактическое наследие Е. К. Тимченко, вклад в филологическую науку, основоположник, лексикограф, фонология, история украинского языка.

OLENA TYKHONENKO

**E. K. TYMCHENKO LINGUISTIC AND DIDACTIC HERITAGE
(150 YEARS FROM THE BIRTH OF A FAMOUS UKRAINIAN LINGUIST)**

The object of the research within the limits of the article is the lingual-didactic heritage of Tymchenko famous Ukrainian scholar, the heritage left as monographs and textbooks. The purpose of this article is to draw attention to linguodidactic activities of the scientist, his multifaceted contributions to the philology and the social life. The article is devoted to scientific heritage of the outstanding linguist of the twentieth century, characterized the life and a work of the scientist, his research in the various directions. The directions of his linguistic activities that relate to the researches of a grammar, phonetics, orthography, lexicography, dialectology, language history are reflected. The special attention is devoted the role of the scientist in the development of the Ukrainian phonology. It is emphasized that E. K. Tymchenko more famous as a lexicographer; he is considered founder of the Ukrainian scientific historical lexicography. The lexicographical works of scientist are important in the Ukrainian linguistics: the two-volume «The Russian-Little Russian Dictionary» and «The materials for the vocabulary of writing and literary Ukrainian XV–XVIII centuries».

Key words: Tymchenko linguistic and didactic heritage, contribution to linguistic, founder, lexicographer, phonology, the history of the Ukrainian.

Одержано 26.09.2016 р.